

Od protireformace k osvícenství

Porážka stavovského povstání a její důsledky pro církevní správu

- již v době Rudolfa II., o to výrazněji za Matyáše: sílí rekatolizační úsilí
- četné provokace, zejména zboření protestantských kostelů na katolických panstvích (konkrétně Hrob a Broumov), které v příkrém rozporu s Majestátem (náboženská svoboda poddaných!) = rozbuška stavovského povstání proti Matyáši
- nejprve v Čechách, 1619 i na Moravě; 1619 po smrti Matyáše odmítnuty nároky Ferdinanda II. ze štýrské větve Habsburků na český trůn, volba kalvínského knížete Friedricha (V.) Falckého
- spolu s Friedrichem v Čechách sílí vliv helvetské konfese (dosud dominovala augsburská konfese; mezi Němci přímo luterství, mezi Čechy v podobě novoutrakvismu); kalvínská očista chrámu sv. Víta

Porážka stavovského povstání a její důsledky pro církevní správu

- 1620: porážka stavovského povstání na Bílé Hoře, rychlý útěk krále a ovládnutí Prahy a postupně téměř celých Čech (zbývají pouze lokální ohniska odporu)
- zatímco 1619: vše směřovalo k definitivní přeměně Čech a Moravy v protestantské země (např. rozsáhlé konfiskace církevních statků)

x

- 1620/21: Ferdinand II. porážku interpretoval jako příležitost k likvidaci protestantismu, Jednoty, ale i utrakvismu
- odvolány všechny svobody nekatolíků, zrušeno papežské povolení kompaktát, již 1621 zrušena dolní konzistoř, nekatoličtí duchovní vyhnáni ze země, postupně rekatolizace veškerého obyvatelstva – tzv. protireformační komise (dlouhý proces)

Porážka stavovského povstání a její důsledky pro církevní správu

- podpora katolické konfese Habsburky, přeměna katolické církve na státní náboženství v Čechách a rakouských zemích

↔ zesílení dohledu státu nad katolickou církví, oslabení vlivu papežství, omezování církevního soudnictví (Ferdinand II.: spory o církevní statky před světské soudy; Ferdinand III.: i spory o patronát a desátky...), obsazování biskupství mimo Olomouc panovníkem, biskupská nařízení kléru schvalována místodržícím...

Mauzoleum Ferdinanda II. ve Štýrském Hradci =>

Obnova katolické církevní správy v Čechách

Zřízení nových diecézí:

- velikost pražské arcidiecéze neodpovídá potřebám protireformační doby, vyhovovala v době, kdy katolíci byli nepatrnou menšinou
- 1630: zahájena jednání o zřízení biskupství v Plzni, Českých Budějovicích, Hradci Králové a Litoměřicích
- odpor plzeňské a budějovické městské rady, neúspěch
- 1655: založeno litoměřické biskupství (na bázi kapituly)
- 1664: založeno hradecké biskupství
- obě diecéze zprvu velmi malé, jen litoměřický kraj + výběžky, resp. hradecký kraj

Obnova katolické církevní správy v Čechách

Zřízení vikariátů:

- zanikla stará arcijáhensství a děkanáty (pouze někde zachován čestný titul děkan), arcibiskup Arnošt Harach vytvořil nové **vikariáty**
- velikostně mezi někdejšími arcijáhensstvím a děkanátem, ale opět sledovaly hranice krajů (nikoliv starších církevních jednotek)
- jiné postavení vikářů, než-li dřívějších děkanů, nejde o představitele kléru v daném obvodu, ale o zástupce (= vikáře) biskupa pro daný obvod; tím výrazně zesílen vliv arcibiskupa v diecézi
- litoměřická diecéze: vikariáty vytvořeny nebyly, teprve 1670 obnoveny děkanáty

Obnova katolické církevní správy v Čechách

Problematická obnova farní sítě

- nejslabší článek pobělohorské církve = farní správa
- jednak **rozpad farních beneficií** v době utrakvismu a reformace, jednak **fatální nedostatek kléru**
- proto se obnova farní sítě až do počátku 18. století nedařila
- v polovině 17. století: snaha provést evidenci úspěchů resp. neúspěchů rekatolizace, 1650 nařízeno provést ve všech českých krajích a na všech panstvích **soupis poddaných podle víry**, který měl zprvu evidovat veškeré obyvatelstvo a jeho konfesi (stále mnoho nekatolíků), ale po zpracování asi 2/3 panství evidování již pouze nekatolíci – soupis tedy není kompletní pro celé Čechy
- součástí běžné farní správy se stává vedení matrik – předepsáno tridentským koncilem, v Čechách (i na Moravě) však běžné až kolem poloviny 17. století

Obnova katolické církevní správy v Čechách

Role klášterů a řádů

- postupná obnova (části) tradičních klášterů, včetně konventů rytířských řádů (Křížovníci s červenou hvězdou, Johanité, Němečtí rytíři – Čechy resp. Morava sídlem generálního představeného řádu, resp. představeného pro Německo)
- příchod nových řádů a kongregací (barnabité, pauláni, trinitáři, milosrdní bratří, kapucíni, školské řády piaristů, voršilek...)
- význam řádů pro rekatolizaci: kazatelská činnost, misie v oblastech s převahou nekatolického obyvatelstva, školská činnost: jezuitské koleje (hlavní instituce pro vzdělávání kléru; arcibiskupský kněžský seminář v pražské diecézi založen 1631, avšak v Čechách ojedinělý) a piaristická gymnázia
- rozmach řádů kontrastoval s problematickou obnovou farní sítě

Obnova katolické církevní správy na Moravě

- odlišná výchozí pozice: rekatolizace na Moravě dost pokročila už v éře biskupů Stanislava Pavlovského a Františka kard. Ditrichštejna; oporou mocné biskupství, ale také konverze některých rodů; odhaduje se, že roku 1619 na Moravě mohla být téměř polovina far katolická
- stavovské posvstání (zde 1619/20) situaci nezvrátilo, proto předpoklady rekatolizace podstatně lepší; nadto Ditrichštejn zároveň gubernátorem Moravy, a pak zemským hejtmanem (což ale přineslo i nevýhody)
- uvedení řádu piaristů na Moravu: protiváha příliš ambiciózních jezuitů, Mikulov = první mimoitalská fundace piaristů

Ditrichštejn na mětirytu Aegidia Sadelera =>

Obnova katolické církevní správy na Moravě

- úspěchy Ditrichštejna po jeho smrti (1636) do značné míry znehodnoceny dalším průběhem třicetileté války a jejím vyvrcholením švédskou okupací Moravy (mj. Olomouc i Kroměříž)
- nástupce **Arnošt Platejs z Platenštejna**, bývalý generální vikář a oficiál, učený právník, zvolen kapitulou proti vůli císaře, brzy umírá (1636/37)
- následuje episkopát arcivévody **Leopolda Viléma** (1637-1662), bratr Ferdinanda III., kterého nyní císař úspěšně prosadil; volba motivována snahou snahou dvora po max. využití biskupských statků pro účely války (Leopold zároveň biskup pasovský, štrasburský, halberstadtský a nakonec i vratislavský, příjmy biskupství může dát k dispozici); Leopold sloužil i jako velitel císařských vojsk, diecézi se věnoval minimálně, působení koadjutorů – světících biskupů (Kašpar Schedele, Roderich Saint Hilaire); za Leopolda – podobně jako v Čechách – spory o patronát či desátky před světské soudy

Obnova katolické církevní správy na Moravě

- po smrti Leopolda Viléma biskupem další Habsburk, 13letý Karel Josef (1662-1664)
- v éře habsburských biskupů: silný vliv panovníka, zeměpanských úřadů (tribunál), zemských i krajských orgánů na správu diecéze
- také na Moravě protireformační komise s cílem realizovat rekatolizaci obyvatelstva a reformy církevní správy na farní úrovni, avšak tyto snahy vzhledem k nepřítomnosti a nezájmu biskupů málo úspěšné
- nekatolické obyvatelstvo velmi silně zastoupeno v horských a podhorských oblastech: Šumpersko, východní Morava, Vysočina

Obnova katolické církevní správy na Moravě

- **Karel z Lichtenštejna-Castelkornu (1664-1695):**
- správce biskupství za arcivévodu Karla Josefa
- 1664: po smrti arcivévody kapitulou bleskově zvolen biskupem
- rod původem z Tyrolska, po Bílé hoře statky na Moravě (mj. Pernštejn, Bludov)
- konsolidace biskupských panství, výstavba arcibiskupského paláce v Olomouci a barokní přestavba zámku v Kroměříži včetně barokních zahrad
- teprve nyní úspěšná implementace tridentských reforem a výrazný postup rekatolizace na Moravě

Obnova katolické církevní správy na Moravě

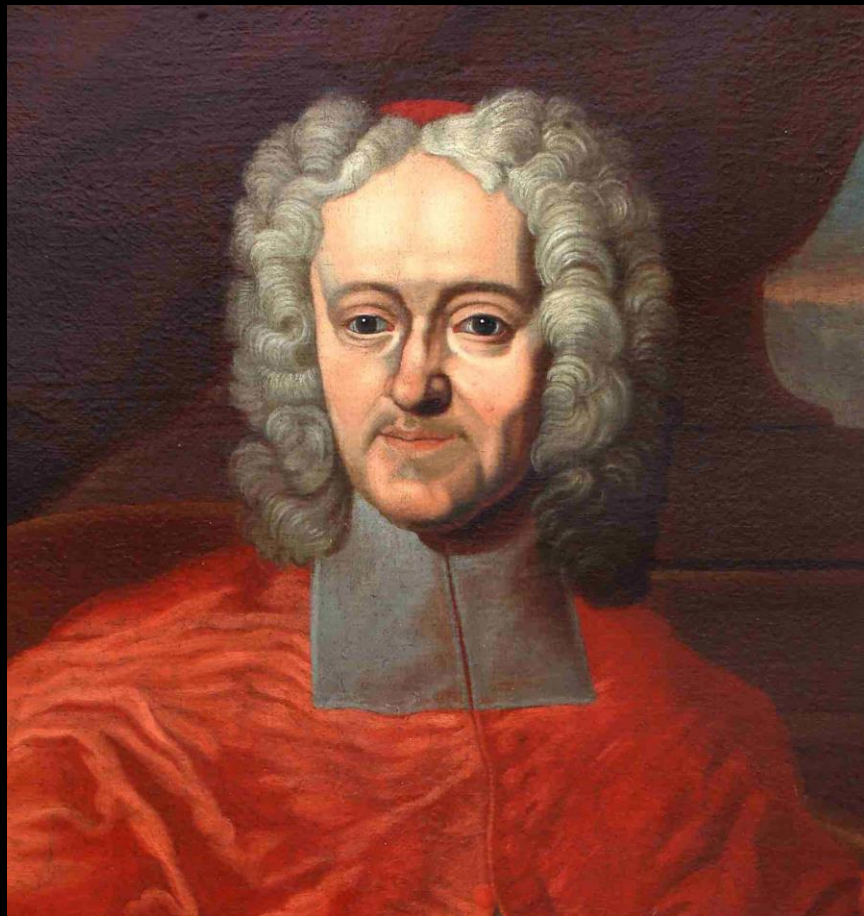
Reformy biskupa Karla z Lichtenštejna-Castelcornu:

- **Reorganizace biskupské konzistoře** dle předpisů tridentského koncilu (instrukce z roku 1676); včele **generální vikář/oficiál**, nově **6 assesorů** – soud je kolegiální
- Reorganizace diecéze: 4 archidiakonáty (Olomouc, Brno, Znojmo, Opava), ty členěny na děkanáty (17, 10, 6, 6 – počet mírně vyšší než ve středověku), snaha o obnovu farní sítě však narážela na podobné problémy jako v Čechách (roku 1677 jen 634 far, ve středověku patrně lehce přes 1000 far)
- 1671: nařízeno **vedení děkanských matrik**: evidence majetku far a vybavení kostelů, dnes klíčový pramen pro lokální církevní dějiny a dějiny umění
- 1682/83: **rozsáhlá vizitace celé diecéze**
- 1690: upraveno vedení křestních, oddacích a úmrtních matrik, které nesoustavně vedeny již od poloviny 17. století; navíc měly být pravidelně odevzdávány do konzistoře opisy matrik (dnes rozsáhlá sbírka opisů matrik v ZAO a MZA)
- **Čarodějnické procesy** – výrazný stín na působení biskupa Karla (panství Šumperk a Velké Losiny, soudce František Boblig z Edelstadtu/Zlatých Hor, upálen mj. šumperský děkan Kryštof Alois Lautner)

Správa olomoucké diecéze v éře vrcholného baroka

- 1695 císařský dvůr vybral za nástupce Karla z Lichtenštejna 14letého císařova dvořana, vévodu **Karla Josefa Lotrinského** (1695-1710); odpor kapituly
- biskupství opět hlavně materiální základnou habsburské politiky a osobní reprezentace lotrinského knížete-biskupa, který nezískal ani kněžské svěcení × reformy z doby Karla z Lichtenštejna dosti zakořeněné, a tak správa diecéze pokračovala v zaběhlých kolejích
- biskup Karel 1798 navíc biskupem v Osnabrücker; když zvolen 1710 arcibiskupem v Trevíru, podařilo se olomoucké kapitule dosáhnout jeho rezignace, zvolen štyrský hrabě **Wolfgang Hannibal Schrattenbach** (1710-1738), od roku 1712 kardinál. Ač kandidátem kapituly, i za něj pokračuje využívání biskupství jako materiální báze pro dvorskou kariéru biskupa, jež vyvrcholila hodností místokrále v Neapolsku 1719-1721; 1721 návrat na Moravu, zde však aktivní zejména jako mecenáš výtvarného umění a hudby – méně jako biskup

Portrét kardinála Schrattenbacha a jeho náhrobek v kostele sv. Mořice v Kroměříži

Církevní správa Čech v době osvícenských reforem

Osvícenské reformy Marie Terezie a Josefa II. – významně **postupuje podřízení církve státu** (↔ modernizační snahy osvícenců; současně s tím zájem státu na majetku církve, především klášterů)

Spojená česko-rakouská dvorská kancelář (1761) měla speciální **církevní oddělení**, **1780** se z něj vyvinula **Dvorská duchovní komise**, která za Josefa II. silně ovlivňovala fungování církve, resp. církví

Některé z reforem:

- zrušení inkvizice ↔ definitivní konec honů na čarodějnice
- omezení vlivu církve na manželské právo
- podřízení církevního tisku státní cenzuře

Církevní správa Čech v době osvícenských reforem

Obecně: **osvícenský stát si podrobuje církev, aby ji mohl** – jako součást státní moci – **využít pro realizaci svých reformních cílů** (reformy školství, evidence obyvatel – matriky...).

Základním předpokladem = funkční farní správa; právě tu se však po Bílé Hoře nejméně dařilo obnovit (problém nedostatečného majetkového nadání kostelů a kaplí, nedostatek kléru).

Z tohoto podhoubí se zrodilo rušení klášterů a celých řádů:

1773 – **zrušení jezuitského řádu** papežem na popud Bourbonů, císař Josef a královna Marie Terezie neutrální, zrušení jezuitů však uděleno *placetum regium* (= souhlas panovníka s realizací papežského nařízení)

1781 – zahájeno rozsáhlé **rušení klášterů** v habsburských zemích, nejvíce však v Čechách a na Moravě (z několika stovek jen několik desítek řeholních domů); z klášterních statků zřízen **náboženský fond**, z něž dotovány církevní reformy Josefa II.

V řadě zrušených klášterů nechyběla významná cisterciácká opatství ve Zlaté Koruně (zrušeno 1785) a ve Žďáru nad Sázavou (1784)

Církevní správa Čech v době osvícenských reforem

Reforma církevní správy financovaná z majetků rušených klášterů zahájena již **1782: restrukturalizace farností**

- Každá osada o 700 obyvatelích, která byla od farního kostela vzdálena více než hodinu pěšky, měla mít svou farnost, anebo alespoň **lokálii** alias **lokální kuracii** (= kostel s farními právy, podřízený farnímu kostelu; ve středověku bychom jej nazvali farním filiálním kostelem)
- z náboženského fondu **utvořeno 250 nových farností a lokálií v Čechách a dokonce 300 na Moravě**, kde postupovala obnova farní sítě ještě pomaleji než v Čechách
- farář = duchovní správce & státní úředník (vedení matriky dle jednotného formuláře – mj. pro účely státní evidence obyvatel)

Církevní správa Čech v době osvícenských reforem

Dále zrušení klášterů pomohlo financovat reformu diecézní organizace: úprava hranic stávajících diecézí, vznik nových diecézí.

- Výrazné **zvětšení litoměřické diecéze 1784**: připojen boleslavský a žatecký kraj,
- **rozšíření hradecké diecéze 1784** o kraje chrudimský, čáslavský a bydžovský,
- **zřízení českobudějovické diecéze 1784/85**, zahrnující kraje budějovický, táborský, písecký a klatovský,
- teprve 1808 připojení Chebska od řezenské k pražské diecézi, která stále výrazně nejrozsáhlejší

(k podobným změnám došlo i na Moravě, ale již v 70. letech 18. stol. – viz níže)

Farní chrám sv. Mikuláše se 1784/85 stal biskupskou katedrálou (plány na výstavbu monumentální pseudorománská katedrály na konci 19. století nebyly realizovány)

Církevní správa Moravy v epoše osvícenství

Olomoucké biskupství osvícenské doby:

- **Jakub Arnošt z Lichtenštejna-Castelcornu** (1738-1745), posléze salcburský arcibiskup; 1743 korunoval Marii Terezii českou královnou (pražský arcibiskup Jan Mořic Gustav z Manderscheid-Blankenheimu stál 1741/42 na straně Karla VII. Albrechta), i poměrně krátký episkopát přinesl konsolidaci diecéze
- **Ferdinand Julius Troyer z Troyersteinu** (1745-1758; od 1747 kardinál), opět kandidát dvora, stoupenec (umírněného) jansenismu (učení sv. Augustina a částečně i kalvinismem ovlivněný směr v katolické církvi 17./18. století, mravní rigidismus, ve své radikální podobě opakovaně zakázán papeži), také on se věnoval systematicky správě diecéze, **1754 rozsáhlá vizitace** – první po Karlovi z Lichtenštejna-Castelkornu

Církevní správa Moravy v epoše osvícenství

- Leopold Bedřich Egkh (1758-1760)
- **Maxmilián Hamilton** (1761-1776) – z bavorského hraběcího rodu skotského původu; generální vikář svých předchůdců; zprvu i on patřil ke stoupencům umírněného jansenismu i tereziánských reforem, ale po roce 1763, kdy Marie Terezie radikalizovala svou církevní politiku (tzv. febronianismus – osvícenstvím ovlivněný směr v katolické církvi) a zejména po nástupu Josefa II. na císařský trůn (1765) se posunul na konzervativní pozice
- **Antonín Theodor Colloredo-Waldsee** (1777-1811; od 1803 kardinál) – první olomoucký arcibiskup, jako kapitulní děkan jedním z vyjednávačů o zřízení arcibiskupství v Římě
- 1778 rozčlenil již pouze olomouckou arcidiecézi na **arcikněžství (archipresbyteráty)** – nový mezičlánek mezi děkanáty, jejichž počet se zvýšil na 52, a arcibiskupy. Toto čtyřúrovňové členění (diecéze – archipresbyteráty – děkanáty – farnosti) pak pro Olomouc zachováno až do 90. let 20. století.

Portrét kard. Ferdinanda Julia Troyera z Troyersteinu (vlevo) a biskupa Maxmiliána z Hamiltonu (vpravo)

Církevní správa Moravy v epoše osvícenství

Rozdělení diecéze roku 1777: nejvýznamnější událost v dějinách katolické církve na Moravě 18. století

- podobně jako v případě českých biskupství, i zde popud vzešel od státu
- 1766 ve státní radě projednávány první úvahy o zřízení olomoucké provincie, do které by vedle současné olomoucké diecéze připadli i katolíci v pruském Slezsku, podřízení plánovanému biskupství v Opavě – nereálné
- 1773 nový skromnější návrh: provincie = pouze území stávající diecéze, které rozděleno na tři diecéze: olomouckou, brněnskou a opavskou; do poslední ale měly patřit i oblasti vratislavské diecéze pod habsburskou vládou (Těšínsko, rakouská část Niska), a také nadále oblasti olomoucké diecéze pod pruskou vládou (část Opavska a Krnovska); olomoucké biskupství se mělo vzdát vyškovského a chrlického panství ve prospěch brněnského biskupství

Církevní správa Moravy v epoše osvícenství

- předběžné schválení papežem: 1774
- se zřízením provincie se čekalo na smrt arcibiskupa Hamiltona, který nesouhlasil s omezením svých příjmů; Marie Terezie na něj snad brala ohled
- po jeho smrti již kapitula neměla přistoupit k volbě biskupa, než dojde ke zřízení arcibiskupství
- 1776 po + Hamiltona poselství olomoucké kapituly do Říma, kde dohodnuto rozdělení Moravy podle krajů, avšak s výjimkou brněnského kraje: znojemský, jihlavský a severozápadní část brněnského kraje = brněnská diecéze, olomoucký, přerovský, hradištský a východní a jižní část brněnského kraje = olomoucká diecéze (nakonec v Olomouci zůstal Vyškov i Mikulov); slezská část olomoucké diecéze = prozatím součást olomoucké arcidiecéze, jednání s Pruskem neúspěšná (v pruské oblasti olomoucké diecéze byl nakonec 1780 zřízen **komisariát v Ketři**)

Církevní správa Moravy v epoše osvícenství

1777: nejprve dekret Marie Terezie z 24. května – ustavení arcibiskupství v Olomouci a biskupství v Brně

6. června – papež Pius VI. požádán o schválení této úpravy; papežské „buly“ následovaly týž rok 5. prosince

Noví biskupové:

- olomoucký arcibiskup: **Antonín Theodor Colloredo-Waldsee (1777-1811)**
- brněnský biskup: **Matyáš František hrabě Chorinský z Ledské (1777-1786)**

1782: Josef II. rozhodl o úpravě hranic, celý brněnský kraj měl připadnout brněnské diecézi, která tak získala 111 far a lokálních kaplanství (1783 je arcibiskup Colloredo předal biskupovi Chorinskému, 1784 potvrdil papež; teprve 1863 odstoupen děkanát Vyškov zpět Olomouci za děkanát Boskovice)

Církevní správa Moravy v epoše osvícenství

Specifická situace ve Slezsku po 1742:

- v Pruském Slezsku: převažuje vratislavská diecéze
 - × také malé území olomoucké arcidiecéze, kde 1780 zřízen zvláštní **komisariát v Ketři** (Katscher, dnes Kietrz; viz výše)
- v Rakouském Slezsku: částečně olomoucká arcidiecéze (Opavsko, Krnovsko)
 - × také **dvě území vratislavské diecéze**: v rakouské části niského knížectví v Dolním Slezsku a v celém těšínském knížectví v Horním Slezsku

Pro tato území byly kompetentní **dva komisariáty: těšínský komisariát** (vytvořený již 1654 jako nástroj pro správu odlehlého těšínského knížectví) a **niský komisariát** (nově zřízený 1746; označován též frývaldovský = dnes Jeseník), oba se členily na arcikněžství (= děkanáty); **1770** byly oba komisariáty podřízeny **těšínskému generálnímu vikariátu** (= úřad zastupující biskupa pro všechna území vratislavské diecéze v Rakouském Slezsku)

Matyáš František hrabě Chorinský z Ledské (vlevo) a Antonín Theodor Colloredo-Waldsee (vpravo)

Církevní správa Moravy v epoše osvícenství

Farní síť na Moravě 18. století:

Tlak dvora na zřizování nových far (od 30leté války pokročilo minimálně!) sílil již od 1726 – patent Karla VI., zřizující náboženské komise za účelem zřizování nových far

x

vlažný přístup biskupa i duchovenstva (chybí majetkové vybavení, které musí zajistit faráři příjem alespoň 300 zl. ročně; správci velkých farností se tradičně bránili jejich dělení)

Kompromis = zřizování **lokálních kuracií**, kde postačoval příjem 150-180 zl. (1720-1750 bylo rozděleno 23 far a zřízeno 70 lokálních kaplanství).

Nejrozlehlejší farnosti na východní Moravě („Valašsko“ – zejména panství rožnovsko-meziříčské, vsetínské, holešovské, vizovické a brumovské; zde také největší zastoupení tajných evangelíků; farnost Rožnov = 19 vsí, na Vizovicku průměrně 9 vsí na faru) a na Vysočině (Třebíč – až 27 vsí, Bystřice nad Pernštejnem – až 39 vsí!)

Církevní správa Moravy v epoše osvícenství

Marie Terezie: již 1755 plán podobné reformy, jakou posléze realizoval Josef II. 1781/82; sestaven seznam far s informací o počtu přifařených vsí a jejich vzdálenosti od farního kostela; podklad pro založení nových far na bázi kofiskace klášterních statků, z nichž měl být zřízen náboženský fond(!).

x

Sedmiletá válka => odloženo.

Pokračuje pouze **proces zakládání lokálních kuracií**, od 1710 do 1772 o 1/3 lokálií více.

Barokní farní kostel v Rožnově pod Radhoštěm teprve před polovinou 18. století nahradil středověký dřevěný kostelík (dnešní dřevěný kostel v rožnovském Valašském muzeu v přírodě nepochází z Rožnově; je kopií kostela ve Větrkovicích na hukvaldském panství, ale je typickou ukázkou architektury tohoto typu).

Církevní správa Moravy v epoše osvícenství

Josef II., rušení klášterů a náboženský fond => také ne Moravě masivní zakládání kostelů, avšak **zpravidla nadále se statusem lokálního kaplanství** (1780-1790 celkem 126); teprve na konci 18. a během 19. století byly tyto kostely přeměňovány na samostatné farnosti.

Předpoklad = zajištění majetkového nadání odpovídajícího faře, a to zejména pozemkovým majetkem, částečně kapitálem (platy). Celkové nadání farářské **prebendy / beneficia / kongruy** bylo různé. Na Moravě v 18. století 6 tříd – v nejvyšší roční příjem 1800-2000 zl. (jen 10 far), v nejnižší 300-400 zl.; lokální kuracie pouze 150-180 zl.

Vedle této kongruy: **farní desátek** od věřících (významná část příjmu faráře), **štolové poplatky** (poplatky za některé svátosti a obřady), **mešní stipendia**, oltářní a jiné **nadace**

× tyto „akcidenční platy“ v době osvícenských reforem postupně odbourávány

Vedle náboženského fondu při zakládání nových kaplí a kostelů, resp. lokálií a far, nadále hrála důležitou roli patronátní vrchnost, ale vedle ní také někteří duchovní, laici i celé vesnické obce. Z laiků to byly např. rychtářské či fojtské rody. Rod Křenků, dědičných fojtů ve Valašské Bystřici a velitelů sboru zemských portášů, např. společně s žerotínskou vrchností financoval výstavbu bystřického kostela (✓), který vznikl na území rožnovské farnosti 1779 zprvu jako lokálie; před polovinou 19. století získal farní status. Náhrobky rodu Křenků před kostelem (↘):

Církevní správa Moravy v epoše osvícenství

Pomocné duchovenstvo:

- **lokální kaplani, lokalisté:** působili u lokálních kaplanství, byli podřízeni faráři, kterému odváděli část příjmů (i z desátku, štoly atd.), ale jmenováni biskupem – proto měli stabilnější postavení (obdoba středověkých věčných vikářů)
- **kaplani** – jmenováni a vydržováni přímo farářem (obdoba středověkých manuálních vikářů)
- **kooperátoři** – totéž co kaplani, avšak níže postavení; farář měl např. jednoho kaplana a jednoho či několik kooperátorů

Církevní správa Moravy v epoše osvícenství

Nižší školství = součást farní správy

- 17./1. pol. 18. století: síť nižších škol zřejmě při každé faře či lokálním kaplanství => počet katolických far ⇔ počet nižších škol
- školní budova měla být vystavěna a udržována patronem za přispění farní obce (podobně jako kostel a fara); ve škole býval byt učitele, někdy samostatný domek
- **učitel** (*magister scholae, scholiarcha, cantor, Schulmeister, školmistr*) podléhal faráři, patřil k nižšímu personálu kostela (vedle kostelníka, případně varhaníka atd.), od faráře dostával plat, často však jen v naturáliích, případně také podíl na štólových poplatcích za pomoc při církevních obřadech; lepší podmínky míval učitel, který byl současně varhaníkem

Církevní správa Moravy v epoše osvícenství

Náplň výuky ve farních školách:

čtení, psaní, počty, katechismus, hudba; ve městech i základy latinské gramatiky

Školské reformy Marie Terezie ⇔ zprvu spolupráce s biskupskými konsistořemi, snaha reformovat farní školství

× nakonec důkladná **reforma školství v osvícenském duchu** (Gerhard van Swieten):

1774: všeobecný řád Marie Terezie pro něm. normální, hlavní a triviální (obecné) školy – ty měly nahradit síť farních škol, učitelé již nejsou součástí církevní správy

Církevní správa českých a moravských nekatolíků před a po tolerančním patentu

- tolerance nekatolických vyznání v kruzích osvícenců navrhována delší dobu, Josef II. jejím zastáncem, avšak odpor Marie Terezie
- paradoxně v závěru její vlády incident na východní Moravě – 1777 „vyhlášen“ **tzv. falešný toleranční patent** Marie Terezie; poukázal na masové rozšíření tajného protestanství na několika valašských panstvích, kde se k luterství přihlásily téměř celé vesnice; léčka, která měla tajné protestanty odhalit, tak ve skutečnosti poukázala na neúnosný rozsah problému – a přispěla k urychlenému vydání skutečného tolerančního patentu Josefem II.
- **13. 10. 1781: Toleranční patent**, povoleno vyznání **augsburské, helvetské a řeckopравoslavné**, zlepšeno postavení Židů (přístup ke všem povoláním, studiu, možnost stěhování mimo ghetta, již není nutný spec. oděv...).

Církevní správa českých a moravských nekatolíků před a po tolerančním patentu

- uvedené tři konfese **povoleny, ne však zrovnoprávněny!** Obec mohla být zřízena, když se k dané konfesi hlásilo 100 a více rodin. Mohla mít kostel/modlitebnu a školu. Modlitebny však nesměly vykazovat typické znaky kostela (věž) = tzv. toleranční kostely
- čeští Němci: pokud se přihlásili k protestantismu, tak augsburská konfese × Češi se začali hlásit spíše k helvetské konfesi
- příchod luterských kazatelů ze Slezska a reformovaných kazatelů z Uher
- **ve Vídni zřízeny dvě konzistoře: augsburská** (přeložena z Těšína, kde existovala od roku 1744 pro rakouské Slezsko) a **helvetská** (nově zřízená)
- **v každé zemi superintendant a.v. a superintendant h.v.**, jejich obvody členěny na senioráty (a.v.: v Čechách „německý“ a „český“ seniorát, na Moravě brněnský, suchdolský a slezský seniorát; h.v.: v Čechách pražský, poděbradský a chrudimský seniorát, na Moravě západní a východní seniorát; **senioři jmenováni guberniem na návrh vídeňské konzistoře**)
- faráři mohli být voleni obcí, ale museli být potvrzeni vídeňskou konzistoří
- jisté podřízení katolické církvi: katoličtí faráři vedli do 1829 též evangelické matriky(!)

Dřevěný toleranční kostel ve Velké Lhotě na valašsko-meziříčském panství, postavený již v roce 1783 = vzácný doklad rané podoby tolerančních kostelů na (východní) Moravě:

Toleranční kostel v Humpolci (ve čtvrti Zichpil) z roku 1785 = vzácný doklad raného tolerančního kostela v Čechách:

